

3. Лях Ю. А. Развитие коммуникативных навыков у школьников // Ярославский педагогический вестник. – 2019. – №. 4. – С. 23-29.
4. Губина Е. Г. Развитие коммуникативных навыков у старших дошкольников // УНИВЕРСИТЕТ XXI ВЕКА: НАУЧНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ. – 2010. – С. 239-241.
5. Смирнова Е. О., Холмогорова В. М. Межличностные отношения дошкольников. – 2003.
6. Кравцов Г. Г., Кравцова Е. Е. Психология игры: культурно-исторический подход. – 2017.
7. Урунтаева Г. А. Детская психология. – 2021.
8. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка. – Москва : Институт практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 384 с.
9. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 400 с.
10. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студентов высших учебных заведений. – 15-е изд., перераб. и доп. – Москва : Академия, 2015. – 656 с.

УДК 376.1

МРНТИ 14.29.37

DOI <https://doi.org/10.51889/2960-1673.2026.85.2.003>

¹Рсалдинова А.К., ²Караманова Н.М.

¹п.э.к., доцент,

²7M01908 - Арнайы педагогика: Аутистік спектрі бұзылған балаларды сүйемелдеу мамандығының 1-курс магистранты Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

АУТИСТІК СПЕКТРІ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ИМИТАЦИЯ ДАҒДЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада аутистік спектрі бұзылысы бар 3–4 жастағы балалардың имитация (еліктеу) дағдыларының даму ерекшеліктері қарастырылады. Имитация баланың танымдық, коммуникативтік және әлеуметтік дамуының негізгі механизмі ретінде сипатталып, оның сөйлеу тілін, бірлескен әрекетті және әлеуметтік өзара әрекеттесуді қалыптастырудағы маңызы ғылыми тұрғыдан негізделеді. Зерттеудің мақсаты – педагогикалық технологияларды қолдану негізінде аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың имитация дағдыларын қалыптастыру мүмкіндіктерін теориялық тұрғыдан негіздеу және эксперименттік жолмен тексеру. Мақалада Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, А.В. Запорожец және басқа ғалымдардың теориялық тұжырымдары негізінде имитацияның психологиялық-педагогикалық мәні талданып, аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың қимыл-қозғалыстық, вербалды және әлеуметтік-эмоциялық имитациясының ерекшеліктері сипатталады. Сондай-ақ ойын технологиялары, визуалды қолдау, құрылымдалған оқыту және модельдеу тәсілдерінің түзете-дамыту жұмысындағы тиімділігі қарастырылады. Зерттеу нәтижелері арнайы ұйымдастырылған педагогикалық ықпалдың имитация дағдыларын дамытуға, әлеуметтік қарым-қатынасты жақсартуға және балалардың жалпы психикалық дамуын қолдауға мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Түйін сөздер: аутистік спектрі бұзылысы, имитация, еліктеу дағдысы, ерте араласу, түзете-дамыту жұмысы, арнайы педагогика, педагогикалық технологиялар, мектепке дейінгі балалар.

¹Рсалдинова А.К., ²Караманова Н.М.

¹кандидат педагогических наук, доцент

¹магистрант 1 курса образовательной программы 7М01908 – «Специальная педагогика: Сопровождение детей с расстройствами аутистического спектра», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы.

ОСОБЕННОСТИ НАВЫКОВ ИМИТАЦИИ У ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития навыков имитации у детей 3–4 лет с расстройствами аутистического спектра (РАС). Имитация рассматривается как один из ведущих механизмов когнитивного, коммуникативного и социального развития ребенка, обеспечивающий формирование речи, совместной деятельности и социальных взаимодействий. Цель исследования – теоретически обосновать и экспериментально проверить возможности формирования навыков имитации у детей с расстройствами аутистического спектра на основе применения современных педагогических технологий. В статье проанализированы теоретические положения Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, Д.Б. Эльконина, А.В. Запорожца и других исследователей, раскрыты особенности двигательной, вербальной и социально-эмоциональной имитации у детей с РАС. Особое внимание уделено использованию игровых технологий, визуальной поддержки, структурированного обучения, моделирования и совместной деятельности взрослого и ребенка в коррекционно-развивающей работе. Полученные результаты свидетельствуют о том, что целенаправленное педагогическое воздействие способствует развитию имитационных навыков, повышению эффективности социального взаимодействия и успешной социализации детей с расстройствами аутистического спектра.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, имитация, навыки подражания, раннее вмешательство, коррекционно-развивающая работа, специальная педагогика, педагогические технологии, дети дошкольного возраста.

¹A.K. Rsaldinova, ²N.M. Karamanova

¹Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer

²1st-year Master' Student in the educational program 7M01908 – Special Pedagogy: Support for Children with Autism Spectrum Disorder, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan.

CHARACTERISTICS OF IMITATION SKILLS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Abstract. The article examines the characteristics of imitation skill development in children aged 3–4 years with Autism Spectrum Disorder (ASD). Imitation is considered one of the fundamental mechanisms of cognitive, communicative, and social development, contributing to the acquisition of speech, joint activity, and social interaction. The aim of the study is to provide a theoretical rationale and experimentally evaluate the possibilities of developing imitation skills in children with ASD through the application of modern educational technologies. The paper analyzes the theoretical concepts of L.S. Vygotsky, A.N. Leontiev, D.B. Elkonin, A.V. Zaporozhets, and other scholars, describing the specific characteristics of motor, verbal, and socio-emotional imitation in children with ASD. Particular attention is paid to the use of play-based methods, visual support, structured teaching, modeling, and adult-child collaborative activities in correctional and developmental intervention. The findings indicate that systematic pedagogical support effectively

promotes imitation skills, enhances social interaction, and contributes to the overall developmental progress of children with Autism Spectrum Disorder.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, imitation, imitation skills, early intervention, correctional and developmental support, special education, educational technologies, preschool children.

Кіріспе

Қазіргі таңда аутистік спектрі бұзылысы (АСБ) бар балалар санының артуы олардың даму ерекшеліктерін жан-жақты зерттеуді және тиімді психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету тәсілдерін жетілдіруді талап етеді. Ерте жастағы түзете-дамыту жұмыстарының маңызды бағыттарының бірі – баланың имитация (еліктеу) дағдысын қалыптастыру. Имитация баланың танымдық, коммуникативтік және әлеуметтік дамуының негізін құрайтын жетекші механизмдердің бірі болып табылады. Бұл дағды арқылы бала қоршаған ортадағы әрекеттерді қабылдап, қайталайды, жаңа білім мен тәжірибені меңгереді, сөйлеу тілі мен әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытады.

Қазақстан Республикасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау мемлекеттік білім беру саясатының басым бағыттарының бірі ретінде айқындалған. Инклюзивті және арнайы білім беруді дамытуға бағытталған нормативтік-құқықтық құжаттар ерекше балаларға ерте психологиялық-педагогикалық көмек көрсетуді және түзете-дамыту жұмыстарының тиімді әдістерін енгізуді көздейді. Соған қарамастан, мектепке дейінгі жастағы АСБ бар балалардың имитация дағдыларын дамытуға арналған ғылыми-әдістемелік негіздер мен тиімді педагогикалық технологияларды қолдану мәселесі әлі де өзекті болып отыр.[1-2].

Отандық және шетелдік ғалымдардың (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, С.Л. Рубинштейн, К. Prizant, S. Rogers және т.б.) зерттеулерінде имитацияның баланың психикалық дамуы мен әлеуметтік бейімделуіндегі шешуші рөлі ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Әсіресе аутистік спектрі бұзылысы бар балалар үшін имитацияны дамыту сөйлеу тілінің қалыптасуына, бірлескен әрекетке қатысуына, әлеуметтік өзара әрекетке түсуіне және кейінгі оқу әрекетіне дайындықтың маңызды алғышарты болып табылады.

Қазіргі педагогикалық тәжірибеде ойын технологиялары, визуалды қолдау, құрылымдалған оқыту, модельдеу, қайталау және ересек пен бала арасындағы бірлескен әрекет сияқты технологиялар кеңінен қолданылып келеді. Алайда бұл технологиялардың АСБ бар балалардың имитация дағдысын қалыптастырудағы тиімділігі мен ерекшеліктері жеткілікті дәрежеде жүйеленбеген. Осыған байланысты аталған мәселені ғылыми тұрғыдан зерделеу және тәжірибеде тиімді әдістерді негіздеу ерекше өзектілікке ие.

Осы мақалада аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың имитация дағдысының ерекшеліктері талданып, оны дамытуға ықпал ететін педагогикалық тәсілдер мен олардың түзете-дамыту жұмысындағы маңызы қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты: Педагогикалық технологияларды қолдану негізінде аутистік спектр бұзылысы бар 3–4 жастағы балалардың имитация дағдыларын қалыптастыру мүмкіндіктерін теориялық тұрғыдан негіздеу және эксперименттік жолмен тексеру.

Имитация (еліктеу) – баланың қоршаған ортадағы адамдардың қимыл-қозғалысын, әрекетін, сөйлеуін және эмоциялық көріністерін бақылау және оларды саналы немесе бейсаналы түрде қайталау қабілеті.[3] Психология мен педагогика ғылымдарында имитация баланың психикалық дамуының әмбебап механизмі ретінде қарастырылады. Ол танымдық процестердің, сөйлеу тілінің, әлеуметтік өзара әрекеттің және мінез-құлық дағдыларының қалыптасуына негіз болады [4].

Ғылыми зерттеулер имитацияның баланың өмірінің алғашқы жылдарынан бастап пайда болатынын және оның дамуын қамтамасыз ететін жетекші факторлардың бірі екенін дәлелдейді. Л.С. Выготский имитацияны баланың әлеуметтенуінің негізгі тетігі ретінде

қарастырып, оны «жақын даму аймағымен» тікелей байланыстырған. Ғалымның пікірінше, бала ересектердің әрекетін еліктеу арқылы өз бетінше орындай алмайтын іс-әрекеттерді меңгереді, ал бұл үдеріс психикалық дамудың жаңа деңгейіне өтуіне мүмкіндік береді. [5]

А.Н. Леонтьев пен Д.Б. Эльконин имитацияны іс-әрекет теориясы тұрғысынан түсіндіріп, оны баланың жетекші әрекеттерінің қалыптасуымен байланыстырады. Олардың еңбектерінде еліктеу баланың заттық-манипуляциялық әрекеттен рөлдік ойынға, кейін оқу әрекетіне көшуінің маңызды шарты ретінде сипатталады. Имитация арқылы бала әлеуметтік тәжірибені меңгеріп, қоғамда қабылданған мінез-құлық үлгілерін игереді [6-7].

Әлеуметтік-эмоциялық имитация – басқа адамның эмоциясын, мимикасын немесе әлеуметтік әрекетін қайталау. Мысалы, күлімдеу, қабақ тую, қол бұлғау, таңғалу немесе амандасу сияқты әрекеттер жатады. Бұл дағды баланың адамдардың эмоциясын түсінуіне және қарым-қатынас жасауына көмектеседі.

Выготский мен Запорожецтің теориялық тұжырымдарын салыстыра отырып, имитацияның баланың психикалық дамуындағы әлеуметтік және әрекеттік табиғатын айқындауға болады. Выготский имитацияның әлеуметтік-мәдени мазмұнын, ересекпен өзара әрекеттегі рөлін ашса, Запорожец оның әрекеттік, қозғалыстық және еріктік аспектілерін терең зерттеген. Екі ғалымның көзқарастары имитацияны баланың психикалық дамуының әмбебап және көпқырлы механизмі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Осы теориялық тұжырымдар аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың имитация дағдыларын қалыптастырудың ғылыми негізін құрайды. Осылайша, имитация баланың психикалық дамуына көпқырлы әсер етеді: ол танымдық процестерді ғана емес, еріктік, эмоциялық және тұлғалық салалардың қалыптасуын да қамтамасыз етеді. Бұл имитацияны аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың дамуындағы жетекші түзетуші мақсаттардың бірі ретінде қарастырудың ғылыми негізін құрайды және келесі бөлімде қарастырылатын имитация дағдыларының бұзылу ерекшеліктерін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Аутистік спектр бұзылысы - бұл қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттестіктің қиындықтарымен көрінетін ерекше жағдай және психикалық дамудың бұзылуы. Аутистік спектр бұзылысы бар балалардың имитация дағдыларының дамуы типтік дамитын балалардан айтарлықтай ерекшеленеді. Қимыл-қозғалыстық имитацияның дамуы баяу болып, қарапайым қимылдарды меңгеру кезеңі ұзарады, ал көп сатылы немесе үйлестірілген әрекеттерді қайталау қиындық туғызады. Балалар қозғалысты үйлестіре алмай, кейде стереотиптік немесе қайталама қимылдарды көрсетеді, бірақ оларды әлеуметтік контексте қолданбайды. Вербалды имитация да кеш дамиды: балалар дыбыстарды, сөздерді және сөйлеу үлгілерін қайталауда қиналады, интонация мен екпінді дұрыс қолданбайды, жаңа сөз тіркестерін өздігінен қалыптастыру қабілеті төмен болады. Әлеуметтік-эмоциялық имитацияның дамуы да тежелген, олар эмоцияларды, мимиканы және әлеуметтік сигналдарды дұрыс қабылдамайды және қайталамайды, бұл олардың әлеуметтік өзара әрекеттесуіне кері әсер етеді [8].

Қимыл-қозғалыстық имитация – баланың басқа адамның дене қимылдарын, әрекеттерін бақылап, қайталауға қабілеті. Аутистік спектрі бұзылысы бар балаларда бұл қабілет кеш дамиды және бірқатар ерекшеліктерге ие. Аутистік спектрі бұзылысы бар балалар қозғалыстарды үйлестіріп орындауда қиындық көреді; мысалы, қол мен аяқтың бір уақытта әрекет жасауын үйлестіру, допты лақтыру немесе құралдарды пайдалану кезінде қателіктер жиі кездеседі. Бұл олардың праксис дағдыларының әлсіздігімен байланысты, сондықтан күрделі қозғалыстарды дұрыс қайталау қиындық тудырады.

Аутистік спектр бұзылысы бар балалардың имитация дағдылары когнитивтік және нейропсихологиялық ерекшеліктерге тығыз байланысты дамиды. Когнитивтік тұрғыдан алғанда, имитация баланың заттарды, әрекеттерді және әлеуметтік сигналдарды тану, түсіну және қайталау қабілетіне негізделеді. Аутистік спектр бұзылысы бар балаларда бұл процестер кеш дамиды, себебі олардың жұмыс жадында ақпаратты сақтау, жоспарлау және

бақылау қабілеттері шектеулі. Сонымен қатар, моторлық және үйлестіру дағдыларының кеш дамуы қимыл-қозғалыстық имитацияны тежейді, ал вербалды имитацияда тілдік сигналдарды қабылдау мен қайталауда қиындықтар байқалады. Осы когнитивтік және нейробиологиялық ерекшеліктер балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін, оқу және ойын әрекеттерін меңгеруін тежейді.

Сурет 1. АСБ бар балалардың имитация дағдылары

Аутистік спектрі бұзылысы бар балаларда имитация дағдысы кеш дамып, әртүрлі түрлерде (қимыл-қозғалыстық, вербалды, әлеуметтік-эмоциялық) біркелкі емес бұзылыстар көрсетеді. Бұл ерекшеліктер олардың әлеуметтік ортаға бейімделуіне, тілдік және когнитивтік дамуына тікелей әсер етеді. Сондықтан педагогикалық және түзетуші әдістер имитацияны жүйелі дамытуға бағытталуы тиіс

Л.С. Выготскийдің «жақын даму аймағы» теориясына сәйкес, бала өздігінен орындай алмайтын әрекеттерді ересектің үлгісі мен қолдауы арқылы меңгереді. Осы тұрғыдан алғанда, имитация дағдысын қалыптастыруда педагогикалық технологиялар жетекші рөл атқарады. Ал Д.Б. Эльконин мен А.Н. Леонтьевтің іс-әрекет теориясы имитацияның ойын және практикалық әрекет барысында кезең-кезеңімен дамитынын негіздейді. Сондықтан аутистік спектрі бұзылысы (АСБ) бар балалардың имитациялық әрекеттерін дамыту олардың жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс.

Педагогикалық технологияларды таңдауда негізгі қағида – баланың диагнозына емес, оның нақты даму қажеттіліктеріне сүйену. Алдымен баланың имитациялық дағдылары бағаланып, соған сәйкес жеке білім беру бағыты анықталады. Егер балада қарапайым еліктеу әрекеттері қалыптаспаған болса, құрылымдалған АВА және DTT әдістері тиімді болып табылады. Ал имитация дағдысы қалыптасқанымен, оны табиғи жағдайда қолдану жеткіліксіз болған жағдайда RIT, ESDM және PRT сияқты табиғи ортаға негізделген тәсілдерді пайдалану ұсынылады. Сөйлеу мүмкіндігі шектеулі балаларда PECS немесе AAC баламалы коммуникация жүйелері, ал әрекетті ұйымдастыруда қиындықтары бар балалар үшін TEACCH технологиясы қолданылады[9-10].

Қазіргі зерттеулер педагогикалық технологияларды кешенді қолданудың жоғары тиімділігін дәлелдейді. Құрылымдалған оқыту мен табиғи ортаға негізделген тәсілдерді үйлестіру, визуалды қолдау мен сенсорлық реттеу элементтерін енгізу баланың имитациялық әрекеттерін, коммуникациясын және әлеуметтік бейімделуін тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар бастапқы кезеңде DTT әдісі арқылы қалыптасқан дағдыларды кейін ойын және күнделікті өмір жағдайларында бекіту олардың жалпылануына ықпал етеді.

Осылайша, АСБ бар 3–4 жастағы балалардың имитация дағдыларын дамытуда педагогикалық технологияларды жеке ерекшеліктеріне сәйкес таңдау және оларды кешенді қолдану түзете-дамыту жұмысының тиімділігін арттыратын маңызды шарт болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу жұмысы аутистік спектрі бұзылысы (АСБ) бар 3–4 жастағы балалардың имитация дағдыларының ерекшеліктерін анықтауға бағытталды. Зерттеу барысында педагогикалық бақылау, құрылымдалған бақылау, диагностикалық бағалау және эксперименттік әдістер қолданылды. Имитация дағдылары моторлық, заттық, вербалды және әлеуметтік еліктеу бағыттары бойынша кешенді түрде бағаланды.

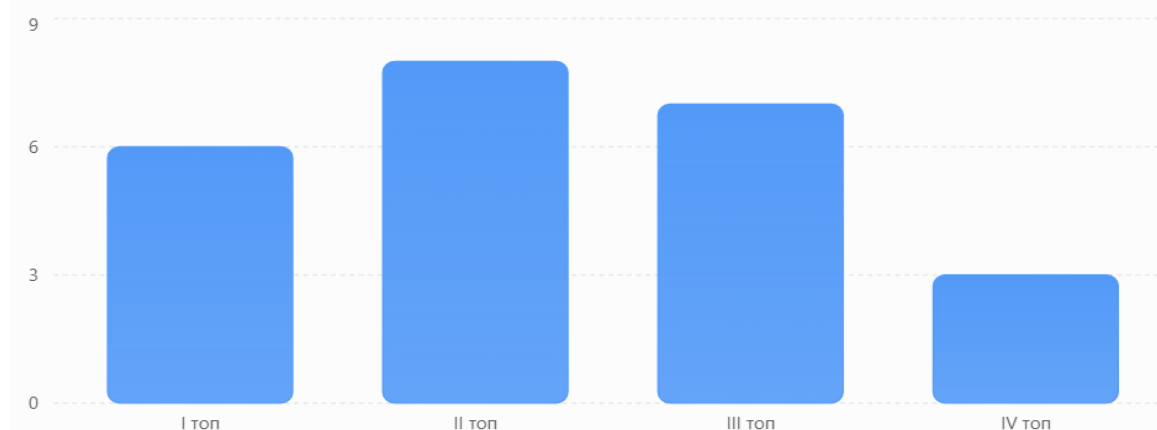
Зерттеу базасы ретінде Алматы қаласындағы «GOLDEN KIDS» түзете-дамыту орталығы алынды. Орталықта аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен кешенді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жұмыстары жүргізіліп, АВА терапиясы, ТЕАССН, сенсорлық интеграция және табиғи ортаға негізделген оқыту элементтері қолданылды.

Зерттеуге психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (ПМПК) қорытындысы бойынша «аутистік спектрі бұзылысы» диагнозы қойылған 3–4 жастағы 24 бала қатысты. Бұл жас кезеңі имитация, бірлескен әрекет және бастапқы коммуникативтік дағдылардың қарқынды қалыптасуымен ерекшеленетіндіктен, зерттеу нысаны ретінде таңдалды. Имитация дағдыларының бастапқы деңгейін анықтау мақсатында балалардың ересек адамның әрекеттерін қайталауы, қарапайым қимылдарды, заттық әрекеттерді, вербалды және әлеуметтік еліктеу әрекеттерін орындауы бағаланды. Алынған диагностикалық мәліметтер балалардың имитация дағдыларының даму ерекшеліктерін анықтауға және оларды дамытуға бағытталған педагогикалық жұмыстың мазмұнын айқындауға негіз болды. Балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін сипаттау мақсатында зерттеу барысында О.С. Никольскаяның аутистік спектрі бұзылысы бар балаларды жіктеу жүйесі пайдаланылды. Аталған жіктеме балалардың қоршаған ортамен және ересектермен өзара әрекеттесу ерекшеліктерін, әлеуметтік қызығушылық деңгейін, эмоционалдық байланыс орнатуын және бірлескен әрекетке қатысу мүмкіндіктерін бағалауға негіз болды. Бұл тәсіл зерттеуге қатысқан балалардың имитациялық әрекеттерінің даму ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Төмендегі диаграмманы мақалаңызға енгізуге болады. Ол зерттеуге қатысқан 24 баланың О.С. Никольская жіктемесі бойынша бөлінуін көрсетеді[11].

О.С. Никольская жіктемесі бойынша зерттеуге қатысқан балалардың бөлінуі

Зерттеуге қатысқан 24 баланың психологиялық-педагогикалық сипаттамасы бойынша топтарға бөлінуі.

1-сурет – О.С. Никольская жіктемесі бойынша зерттеуге қатысқан балалардың бөлінуі.

Зерттеу нәтижелері бойынша 24 баланың ішінде 8 бала (33,3%) II топқа, 7 бала (29,2%) III топқа, 6 бала (25,0%) I топқа және 3 бала (12,5%) IV топқа жатқызылды. Алынған мәліметтер зерттеу тобында ересекпен өзара әрекетке ішінара түсетін және мінез-құлқында стереотипті ерекшеліктері басым балалардың үлесі жоғары екенін көрсетті.

Диагностикалық зерттеу барысында балалардың имитация дағдылары келесі көрсеткіштер бойынша бағаланды: ересектің әрекетіне назар аударуы, қарапайым қимылдарды қайталауы, заттық әрекеттерді имитациялауы, дыбыстық және сөздік еліктеуі, әлеуметтік-эмоциялық имитациясы, бірлескен әрекетке қатысуы, сондай-ақ нұсқауды қабылдау және орындау деңгейі. Сонымен қатар баланың мотивациясы, зейінінің тұрақтылығы, эмоционалдық реакциялары және күшейткіштерге (reinforcement) жауап беру ерекшеліктері бақылауға алынды. Алынған диагностикалық мәліметтер әр баланың имитациялық дағдыларының даму деңгейін анықтауға және жеке түзете-дамыту жұмысының мазмұнын жоспарлауға негіз болды. Қалыптастырушы кезеңде АВА терапиясының негізгі әдістері – prompting, reinforcement, shaping, modeling және imitation training жүйелі түрде қолданылып, балалардың моторлық, заттық, вербалды және әлеуметтік имитация дағдыларын кезең-кезеңімен дамытуға бағытталған педагогикалық жұмыс ұйымдастырылды.

Зерттеу жұмысы аутистік спектрі бұзылысы (АСБ) бар 3–4 жастағы балалардың имитация дағдыларының ерекшеліктерін анықтауға бағытталды. Зерттеу барысында келесі диагностикалық әдістер қолданылды:

1. Қимыл-қозғалыстық және заттық имитацияны бағалау әдістемесі (Bruce Baker ABA Imitation Assessment және Reciprocal Imitation Training (RIT) элементтері негізінде). Әдістеме балалардың ересек адамның қарапайым қимылдары мен заттық әрекеттерін қайталау қабілетін бағалауға бағытталды. Бағалау барысында баланың әрекетті өздігінен орындауы, ересектің үлгісіне еліктеуі және қосымша көмекті (prompt) қажет ету деңгейі анықталды.

2. Құрылымдалған бақылау әдісі (Structured Observation). Бұл әдіс арқылы балалардың табиғи ортадағы имитациялық әрекеттері бақылауға алынды. Бақылау барысында ересек адамның әрекетіне назар аударуы, бірлескен әрекетке қатысуы, өздігінен еліктеу (spontaneous imitation) және әлеуметтік өзара әрекетке түсу ерекшеліктері тіркелді.

Аталған әдістер балалардың имитация дағдыларының даму деңгейін кешенді бағалауға және олардың имитациялық әрекеттерінің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді [12].

2-сурет. Қимыл-қозғалыстық және заттық имитация дағдыларының бастапқы деңгейі (n=24)

Диаграмма нәтижелерін талдау көрсеткендей, зерттеуге қатысқан 24 баланың ішінде 12 балада (50,0%) қимыл-қозғалыстық және заттық имитация дағдыларының төмен деңгейі анықталды. Бұл топтағы балалар ересек адамның көрсеткен қарапайым қимылдарын (қол соғу, қол көтеру, бас изеу және т.б.) өздігінен қайталауда айқын қиындықтар көрсетті. Көпшілік жағдайда олар тапсырманы орындау үшін бірнеше мәрте үлгі көрсетуді, физикалық немесе вербалды көмекті (prompt) қажет етті. Сонымен қатар заттық әрекеттерді

(допты домалату, кубиктерден мұнара құрастыру, қасықпен тамақтандыру, машинаны жүргізу) орындауда да тұрақсыздық байқалды. Кейбір балалар әрекетті толық қайталай алмаса, енді біреулері әрекеттің жекелеген элементтерін ғана орындады. Бұл олардың еліктеу дағдыларының жеткіліксіз қалыптасқанын және ересекпен бірлескен әрекетке қатысуының шектеулі екенін көрсетті.

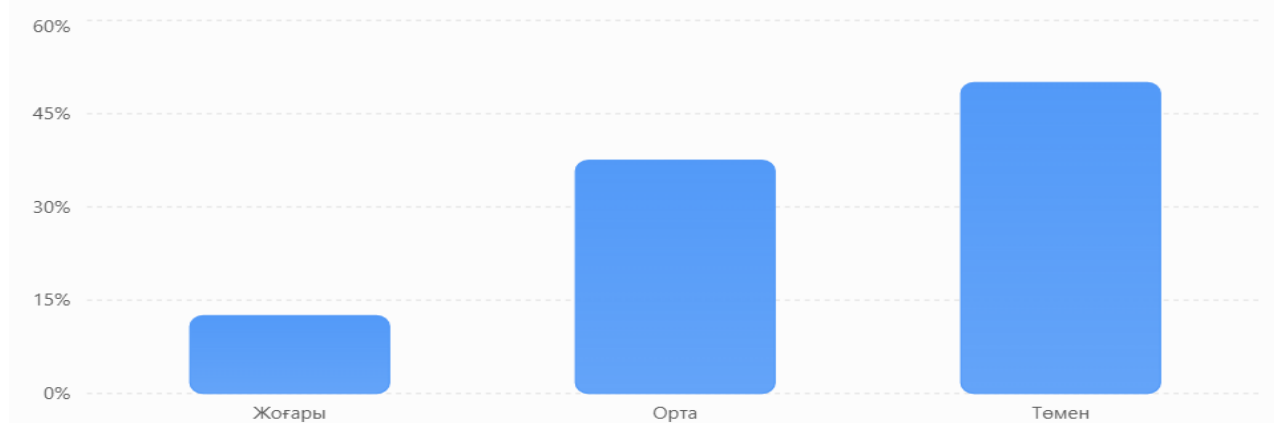
Зерттелушілердің 8 баласында (33,3%) қимыл-қозғалыстық және заттық имитация дағдыларының орта деңгейі анықталды. Бұл балалар ересек адамның қарапайым әрекеттерін бірнеше қайталаудан кейін орындауға қабілетті болды және көрнекі үлгіге сүйене отырып тапсырмаларды орындады. Дегенмен жаңа немесе күрделі әрекеттерді меңгеруде, сондай-ақ әрекетті өздігінен бастау мен оны тұрақты орындауда қиындықтар байқалды. Олардың басым бөлігінде қосымша ынталандыру мен ішінара көмек қажет болды. Бұл көрсеткіштер имитация дағдыларының қалыптасу үрдісі басталғанымен, олардың жеткілікті деңгейде тұрақтанбағанын көрсетеді.

Ал 4 балада (16,7%) қимыл-қозғалыстық және заттық имитацияның жоғары деңгейі тіркелді. Бұл балалар ересек адамның көрсеткен әрекеттерін дәл әрі өздігінен қайталап, заттық әрекеттерді қосымша көмексіз орындады. Олар тапсырмаларды жылдам қабылдап, әрекеттерді дұрыс орындаумен қатар, жаңа қимылдарды меңгеруге қызығушылық танытты. Сонымен бірге ересекпен бірлескен әрекетке белсенді қатысып, көрсетілген үлгіні табиғи жағдайда қолдана алды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері балалардың 83,3%-ында (20 бала) қимыл-қозғалыстық және заттық имитация дағдыларының төмен немесе орта деңгейде қалыптасқанын көрсетті. Бұл мектепке дейінгі жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балаларда имитациялық әрекеттердің жеткіліксіз дамығанын және оларды мақсатты түрде қалыптастыру қажеттігін дәлелдейді. Алынған мәліметтер АВА терапиясына негізделген түзете-дамыту бағдарламасын әзірлеудің өзектілігін растайды және имитация дағдыларын жүйелі дамыту баланың коммуникативтік, танымдық және әлеуметтік дағдыларының қалыптасуына оң ықпал ететінін көрсетеді.

Құрылымдалған бақылау нәтижелері

Табиғи ортадағы имитациялық әрекеттердің даму деңгейі (24 бала).

3-сурет. Құрылымдалған бақылау әдісі бойынша имитациялық әрекеттердің даму деңгейі (n=24)

Құрылымдалған бақылау нәтижелерін талдау зерттеуге қатысқан 24 баланың табиғи ортадағы имитациялық әрекеттерінің жеткіліксіз қалыптасқанын көрсетті. Зерттеу барысында балалардың ересек адамның әрекетіне назар аударуы, бірлескен әрекетке қатысуы, өздігінен еліктеуі (spontaneous imitation) және әлеуметтік өзара әрекетке түсу ерекшеліктері бағаланды.

Нәтижелер бойынша 12 балада (50,0%) имитациялық әрекеттердің төмен деңгейі анықталды. Бұл топтағы балалардың көпшілігі ересек адамның әрекетіне тұрақты назар аудармады, бірлескен ойынға немесе әрекетке өздігінен қосылмады және көрсетілген әрекеттерді қайталауға талпынысы өте сирек байқалды. Кейбір балалар тек бірнеше рет қайталанған нұсқаудан немесе физикалық көмектен кейін ғана әрекетті орындады, ал табиғи ойын барысында өздігінен еліктеу әрекеттері мүлдем байқалмады. Сонымен қатар олардың әлеуметтік байланысқа түсу белсенділігі төмен болып, көзбен байланыс орнату, бірлескен назарды сақтау және ересектің бастамасына жауап беру дағдыларының жеткіліксіз дамығаны анықталды.

9 балада (37,5%) имитациялық әрекеттердің орта деңгейі тіркелді. Бұл балалар ересек адамның қарапайым әрекеттерін қайталауға қабілетті болғанымен, олардың әрекеттері тұрақсыз сипатта болды. Олар ойын барысында ересектің көмегімен бірлескен әрекетке қатысып, қарапайым қимылдар мен заттық әрекеттерді қайталады. Алайда жаңа жағдайларда немесе күрделірек тапсырмалар ұсынылған кезде еліктеу белсенділігі төмендеп, қосымша ынталандыруды немесе көрнекі үлгіні қажет етті. Өздігінен бастама көтеру және әрекетті жалғастыру деңгейі жеткіліксіз болды.

Ал 3 балада (12,5%) имитациялық әрекеттердің жоғары деңгейі анықталды. Бұл балалар табиғи ойын жағдайында ересектің әрекеттерін өздігінен бақылап, оларды дәл және жылдам қайталады. Олар бірлескен әрекетке белсенді қатысып, ойын барысында әлеуметтік өзара әрекетке оңай түсті, ересек адамның ұсыныстарын қабылдап, жаңа әрекеттерді меңгеруге қызығушылық танытты. Сонымен қатар олардың өздігінен еліктеу әрекеттері жиі байқалып, қарапайым әрекеттерді күнделікті жағдайда қолдана алғаны анықталды.

Жалпы алғанда, құрылымдалған бақылау нәтижелері зерттеуге қатысқан балалардың 87,5%-ында (21 бала) табиғи ортадағы имитациялық әрекеттердің төмен немесе орта деңгейде қалыптасқанын көрсетті. Бұл көрсеткіштер аутистік спектрі бұзылысы бар 3–4 жастағы балалардың еліктеу дағдыларының табиғи жағдайда өздігінен қолданылуы жеткіліксіз екенін және оларды дамыту үшін жүйелі ұйымдастырылған түзете-дамыту жұмыстарының қажеттілігін дәлелдейді. Алынған нәтижелер АВА терапиясының негізгі элементтерін (модельдеу, prompting, reinforcement, shaping және imitation training) жүйелі түрде қолдану арқылы балалардың өздігінен еліктеу, бірлескен әрекетке қатысу және әлеуметтік өзара әрекет дағдыларын тиімді дамытуға мүмкіндік бар екенін көрсетеді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу аутистік спектрі бұзылысы бар 3–4 жастағы балалардың имитация дағдыларының даму ерекшеліктерін кешенді талдауға мүмкіндік берді. Теориялық талдау нәтижелері имитацияның баланың танымдық, коммуникативтік және әлеуметтік дамуының негізгі механизмдерінің бірі екенін, ал оның жеткіліксіз қалыптасуы АСБ бар балалардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуіне, сөйлеу тілінің дамуына және оқу әрекетінің қалыптасуына теріс әсер ететінін көрсетті.

Эксперименттік зерттеу барысында қолданылған диагностикалық әдістер балалардың басым бөлігінде имитация дағдыларының жеткіліксіз деңгейде қалыптасқанын анықтады. Қимыл-қозғалыстық және заттық имитацияны бағалау нәтижелері бойынша балалардың 50,0%-ында төмен, 33,3%-ында орта деңгей анықталды, ал жоғары деңгей тек 16,7%-ында ғана байқалды. Құрылымдалған бақылау барысында да ұқсас көрсеткіштер алынып, балалардың 87,5%-ында табиғи ортада өздігінен еліктеу мен бірлескен әрекетке қатысу дағдыларының төмен немесе орта деңгейде қалыптасқаны анықталды. Бұл нәтижелер аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың имитациялық әрекеттерінің өздігінен қалыптаспайтынын және арнайы ұйымдастырылған педагогикалық ықпалдың қажеттілігін дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелері имитация дағдыларын дамытуда педагогикалық технологияларды, әсіресе АВА терапиясының prompting, reinforcement, shaping, modeling және imitation training

сияқты негізгі әдістерін жүйелі әрі кезең-кезеңімен қолданудың маңыздылығын көрсетті. Сонымен қатар құрылымдалған оқыту элементтерін табиғи ортаға негізделген тәсілдермен үйлестіру балалардың имитациялық әрекеттерін жалпылауға, әлеуметтік өзара әрекетке белсенді қатысуына және коммуникативтік дағдыларының дамуына қолайлы жағдай жасайтыны анықталды.

Осылайша, зерттеудің мақсатына қол жеткізілді және аутистік спектрі бұзылысы бар 3–4 жастағы балалардың имитация дағдыларын педагогикалық технологиялар негізінде дамытуға бағытталған тәсілдердің ғылыми және практикалық тұрғыдан тиімділігі негізделді. Алынған нәтижелер мектепке дейінгі ұйымдарда, түзете-дамыту орталықтарында және инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін арнайы педагогтерге, дефектологтарға, психологтарға және АВА мамандарына имитация дағдыларын қалыптастыру бойынша түзете-дамыту бағдарламаларын жетілдіруде әдістемелік негіз бола алады.

Зерттеудің болашақтағы перспективалары әртүрлі педагогикалық технологиялардың тиімділігін салыстырмалы түрде зерттеуге, имитация дағдыларының сөйлеу, әлеуметтік коммуникация және ойын әрекетінің дамуымен байланысын анықтауға, сондай-ақ АВА терапиясының ұзақ мерзімді нәтижелерін бағалауға бағытталуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасындағы инклюзивті саясаттың 2025 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы № 1143 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143>
2. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249>
3. *Skinner B.F. Verbal Behavior.* – New York: Appleton-Century-Crofts, 1957.
4. *Bandura A. Social Learning Theory.* – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
5. *Выготский Л.С. Мышление и речь.* – Москва: Лабиринт, 1999.
6. *Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.* – Москва: Политиздат, 1975.
7. *Эльконин Д.Б. Психология игры.* – Москва: Педагогика, 1978.
8. *Запорожец А.В. Развитие произвольных движений.* – Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1960.
9. *Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.* – Санкт-Петербург: Питер, 2002.
10. *Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Помощь в воспитании детей с особым эмоциональным развитием.* – Москва: Теревинф, 2009.
11. *Никольская О.С. Аутичный ребенок: пути помощи.* – Москва: Теревинф, 2005.
12. *Baker B. L. ABA: Functional Assessment and Program Development for Problem Behavior.* – California : Behavior Analysts, Inc., 2008. (Если действительно использовались материалы Bruce Baker по АВА-оценке.)

УДК 376.32

МРНТИ 14.25.29

DOI <https://doi.org/10.51889/2960-1673.2026.85.2.002>

Шайжанова К.У., Есімбек Н.Т.

*п.э.к., доцент Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан,
«Арнайы педагогика: Инклюзивті білім беру» мамандығының I-курс магистранты Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

НАШАР КӨРЕТІН 7-8 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МӘТІНДІ ЕСТІП-ҚАБЫЛДАУЫН ДАМУЫ

Аңдатпа. Мақалада нашар көретін 7–8 жастағы балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктері және оны дамытуға бағытталған педагогикалық тәсілдердің тиімділігі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі көру қабілеті бұзылған бастауыш мектеп жасындағы балалардың оқу материалын қабылдау, түсіну және есте сақтау дағдыларын жетілдіру қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – нашар көретін балалардың мәтінді естіп-қабылдау ерекшеліктерін теориялық тұрғыдан негіздеу, олардың тыңдалым деңгейін анықтау және оны дамытуға бағытталған педагогикалық әдістердің тиімділігін эксперименттік жолмен тексеру. Зерттеу барысында ғылыми әдебиеттерге талдау, педагогикалық бақылау, құрылымдалған әңгімелесу, диагностикалық тапсырмалар және педагогикалық эксперимент әдістері қолданылды. Диагностикалық бағалау Е.П. Кузьмичеваның сөйлеу арқылы есту қабілетін зерттеу әдістемесі негізінде бейімделген тапсырмалар арқылы жүргізілді. Зерттеу нәтижелері нашар көретін балалардың мәтінді қабылдау, негізгі ойды анықтау, ақпаратты есте сақтау және мазмұндау барысында қиындықтарға кездесетінін көрсетті. Сонымен қатар мәтінді кезеңдеп тыңдату, сөздік жұмысын ұйымдастыру, сұрақ-жауап әдістері мен мнемотехникалық тәсілдерді қолдану олардың тыңдалым дағдыларын дамытуда тиімді екені анықталды.

Түйін сөздер: нашар көретін балалар, мәтінді естіп-қабылдау, тыңдалым дағдылары, көру қабілетінің бұзылуы, тифлопедагогика, арнайы педагогика, бастауыш мектеп.

Шайжанова К.У., Есімбек Н.Т.

*кандидат психологических наук, доцент,
магистрант I курса по специальности 7М01902 – Специальная педагогика: Инклюзивное образование,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика
Казахстан.*

РАЗВИТИЕ СЛУХОВОГО ВОСПРИЯТИЯ ТЕКСТА У СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ 7–8 ЛЕТ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности восприятия текста на слух у слабовидящих детей 7–8 лет и эффективность педагогических методов, направленных на развитие данного навыка. Актуальность исследования обусловлена необходимостью совершенствования процессов восприятия, понимания и запоминания учебной информации детьми с нарушением зрения. Цель исследования – теоретически обосновать особенности слухового восприятия текста у слабовидящих детей, определить уровень сформированности данного навыка и экспериментально проверить эффективность педагогических методов его развития. В исследовании использованы анализ научной литературы, педагогическое наблюдение, структурированная беседа, диагностические задания и педагогический эксперимент. Диагностика проводилась на основе